

ΜΗΠΩΣ ΕΙΝΑΙ ΤΡΙΑ ΤΑ ΦΑΝΤΑΣΜΑΤΑ; ΜΙΑ ΛΑΚΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΔΙΑΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ*

Η πρόσφατη διαμάχη για το περιβόητο βιβλίο ιστορίας της 7ης δημοτικού παρήγαγε άφθονο δημόσιο λόγο, στον οποίο θα ήθελα να συμβάλω για λίγο. Δεν θα σταθώ στο βιβλίο αλλά στις αφορμές που μας προσέφερε να προβληματισθούμε για τη συγγραφή και διδασκαλία της ιστορίας. Θεωρώ κατ' αρχήν πολύτιμη τη σχετική εμπειρία διότι μας έδωσε τη δυνατότητα να αναγνωρίσουμε σε ποιό βαθμό η ιδεολογία καθορίζει την ιστορική αντίληψη σε ένα τόπο ο οποίος, με την κληρονομιά που του δόθηκε, θα μπορούσε (ίσως και να όφειλε) να αποτελέσει διεθνές κέντρο ιστορικών σπουδών. Αντί γι' αυτό συνεχίζει να σέρνεται στην κακοδαιμονία του (παρελθοντικά) τραυματισμένου και στη μιζέρια του (παροντικά) επαρχιώτη. Και η ιστορία να παραμένει το πιο αποκρουστικό μάθημα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης...

Τα στρατόπεδα υπήρξαν λίγο-πολύ προβλέψιμα. Από τη μια οι γνωστές εθνικιστικές εστίες, εκκλησιαστικές και μη, καιροσκοπών συμπεριλαμβανομένων¹ αλλά όχι μόνο αυτές, και εδώ βρίσκεται μια σημαντική «λεπτομέρεια» που ορισμένοι αρέσκονται να αγνοούν (προσπαθώντας μάλιστα να ευτελίσουν την αντίπαλη πλευρά, κάτι που αισθάνθηκα να λαμβάνει και ολίγον ανήθικο χαρακτήρα). Συμβαίνει να γνωρίζω πάμπολλους ανένταχτους υπογράψαντες κατά του βιβλίου που δεν εμπίπτουν στα βολικά στερεότυπα φανατικών εθνικιστών, αλλά μάλλον προσιδιάζουν σε μίαν άτυπη και πρόδρομη μορφή της «κοινωνίας των πολιτών», αν σημαντική σταθερά της τελευταίας συνιστά, όπως γράφει ο Habermas, η αποδέσμευση της πολιτικής κουλτούρας από την κουλτούρα της πλειοψηφίας με συνακόλουθη την απάλειψη της καθεστωτικής λογικής.¹

Από την άλλη πλευρά εκφράστηκαν γνωστοί πυρήνες ιστορικών, κυρίως πανεπιστημιακών, στο δε περιοδικό ετούτο δημοσιεύθηκε πρόσφατο άρθρο από τον τίτλο του οποίου εμπνέεται ο δικός μου.² Θά ήθελα να σχολιάσω αυτό που προβλήθηκε ως ένα από τα κύρια επιχειρήματα της δεύτερης πλευράς, με το οποίο υπερασπίστηκε το βιβλίο. Πώς δηλαδή είναι κάποτε καιρός να σταματήσει η πολεμοκεντρική θεώρηση της ιστορίας καθώς και η προσωποκεντρική διάρθρωση της, και να δοθεί έμφαση στις ιστορικές διαστάσεις της καθημερινής ζωής και γενικότερα στον λαό ως ιστορικό δρών υποκείμενο.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η παραδοσιακή «εθνικόφρων» διδασκαλία της ιστορίας είχε φθάσει αυτή τη λογική στα όριά της: επί δεκαετίες οι μαθητές όλων των βαθμίδων διδάσκονταν την ιστορία αποκλειστικά ως έργα προσώπων, είτε

«ηρώων» είτε «κακών», και μάλιστα επικεντρωμένη γύρω από τους πολέμους. Ο λαός ως δημιουργικό υποκείμενο απουσίαζε και μαζί όλες οι υπόλοιπες πτυχές της ζωής του. Ακόμη και οι τίτλοι των κεφαλαίων των σχολικών εγχειριδίων προηγούμενων γενεών συνέπιπταν με τα ονόματα των αυτοκρατόρων.

Αλλά η μυθοποίηση των ηρώων αποτελεί σύμφυτο χαρακτηριστικό της μαζικής κουλτούρας και συνεπάγεται πάντοτε κάποιου βαθμού παραμόρφωση. Όπως προσπάθησα να δείξω σε πρόσφατο άρθρο μου όπου ανέλυα το πρόβλημα στο θεολογικό του πλαίσιο,³ η εν λόγω μυθοποίηση διαπερνά κάθε σύνολο, είτε πρόκειται για έθνος ή θρησκευτική κοινότητα ή κομματικό σχηματισμό ή απλή ομάδα καταναλωτών. Και τούτο διότι συναρτάται με τους μεγάλους αριθμούς αποδεκτών, κάτι που φαίνεται να απαιτεί θυσίες της αλήθειας. Όσο μεγαλώνουν τα σύνολα προς τα οποία απευθύνεται κανείς τόσο ελαττώνονται οι αποχρώσεις της αλήθειας και τα ιστορικά πρόσωπα «πρέπει» να μυθοποιηθούν ως σύμβολα. Το κίνητρο της μυθοποίησης μπορεί να διαφέρει (από την άδολη ανάγκη για εξιδανικευμένες μορφές ως την χειραγώγηση της μάζας ή το οικονομικό συμφέρον), σε κάθε περίπτωση όμως δικαιώνει τον χαρακτηρισμό του Τάσου Λειβαδίτη: «η φήμη— αυτό το σφαγείο», προφανώς της αλήθειας.⁴

Στην περίπτωση του εθνικισμού το «προπατορικό αμάρτημά» του βρίσκεται, από τη μια στον ψυχαναλυτικό μηχανισμό της *σχάσης* ανάμεσα στο απόλυτο καλό και στο απόλυτο κακό (μηχανισμό με κλινική εφαρμογή κατ' εξοχήν στην ψύχωση), και από την άλλη στον έντονα *φανταστικό* χαρακτήρα της αντίληψης εαυτού και των άλλων. Το έθνος στο οποίο ανήκει κάποιος δεν γίνεται αντιληπτό στην πραγματική του κατάσταση, αλλά στην ιδεατή: η επιθυμία συγχέεται με την πραγματικότητα. Εξογκώνονται οι αρετές του και αποσιωπώνται οι κακίες του, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις αναπτύσσεται η θεωρία του περιουσιού έθνους. Η λανθάνουσα ψυχική δομή έγκειται σε μια *ναρκισσιστικά εξογκωμένη και παντοδύναμη εικόνα εαυτού*, η οποία αισθάνεται το κέντρο του κόσμου: όλα τα άλλα έθνη πρέπει να παραμερίσουν μπροστά στο μεγαλείο του εκλεκτού έθνους. Φυσικά δεν παραχωρούνται στα άλλα έθνη ισοδύναμα αιτήματα όσων ζητούνται από αυτά. Πρόκειται για την ασυνέπεια του εθνικισμού στην αυτοκριτική και στα αιτήματά του, την οποία επισημαίνει ο Gellner.⁵

Αυτές οι αναπηρίες (για να λέμε τα πράγματα με το όνομα τους) των σχολικών βιβλίων έπρεπε να εκλείψουν και η συγγραφική ομάδα του βιβλίου θεώρησε ότι ο καλύτερος τρόπος γι' αυτό ήταν να συνθέσει ένα βιβλίο που *δεν θα απευθυνόταν*

* Ο πρωτοπρεσβύτερος Βασίλειος Θερμός είναι ψυχίατρος παιδιών και εφήβων και διδάκτωρ Θεολογίας.

ΘΕΜΑΤΑ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

στο *θυμικό*. Η (ενδεχομένως μη εντελώς συνειδητή) επιλογή αυτή παρήγαγε ορισμένα αντιπαιδαγωγικά και ψυχολογήτα αποτελέσματα για παιδιά 11 χρόνων, όπως το άχρωμο και «ξύλινο» ύφος ή οι πληροφορίες για τις τιμές διαφόρων προϊόντων το 1858 (!), ακόμη και ο τίτλος (τι σημαίνει για την ηλικία αυτή η διάκριση ανάμεσα στα «νεότερα» και στα «σύγχρονα» χρόνια;): αλλά αυτά είναι το λιγότερο.

Το κύριο μειονέκτημα του βιβλίου έγκειται στο γεγονός ότι, προσπαθώντας να εκδιώξει από την πόρτα μια συγκεκριμένη ιδεολογία, έβαλε μian άλλη ιδεολογία από το παράθυρο. Αν «ψευδής συνείδηση είναι εκείνη η μορφή γνώσης που διαμορφώνουν τα υποκείμενα υπό τη συστηματική και μονομερή επίδραση των ιδεολογιών»,⁶ οποιαδήποτε ιδεολογία κινδυνεύει εξ ίσου από ζωτικά ψεύδη. Πολύ περισσότερο που ο Lacan μάς προειδοποίησε για τον *φαντασιακό χαρακτήρα του εγώ* και, συνεκδοχικά, κάθε γνώσης και διανοητικής προσέγγισης.

Με απλά λόγια, δεν είναι αρκετό να καταγγέλλει κάποιος τον φαντασιακό χαρακτήρα του εθνικισμού: χρειάζεται να αποδεικνύει διαρκώς ότι και ο δικός του αντίλογος ασκείται ειλικρινά στη διάγνωση των δικών του φαντασιακών συνιστωσών. Μια ιστοριογραφική θεώρηση που αυτάρεσκα δηλώνει ότι πρωτοτυπεί είναι εκ των πραγμάτων υποχρεωμένη να έχει συνείδηση των υποδόριων εκείνων στοιχείων της που την καθιστούν ευάλωτη στις φαντασιακές κατασκευές. Ουδείς αποκτά ασυλία προς αυτές μόνο εξ αιτίας των προθέσεων του.

Η ιδεολογία της συγκεκριμένης συγγραφικής ομάδας λειτούργησε ως το αρνητικό της φωτογραφίας της προηγούμενης και επί δεκαετίες κυρίαρχης ιδεολογίας. Εξ αυτού και μόνου του λόγου δεν είναι ελεύθερη, αποτελεί λόγο αντί-δρασης και όχι δράσης: δεν είναι λόγος αλλά αντί-λογος. Η ύπαρξή της και η πολιτεία της καθορίζονται απολύτως από την όντως καταπιεστική μονοπώληση του «εθνικόφρονος» λόγου κατά το παρελθόν.

(Παρενθετικά, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διαμάχη για το Κρυφό Σχολειό. Απέναντι στην καλλιεργηθείσα επί αιώνες άποψη ότι Κρυφό Σχολειό υπήρξε πράγματι, ο λόγος κάποιων ιστορικών απαντά πως είναι μύθος. Και οι δύο λόγοι όμως αντιλαμβάνονται το ζήτημα του Κρυφού Σχολειού αναχρονιστικά, με όρους σημερινού εθνικού συγκεντρωτικού κράτους. Σε ένα σύγχρονο κράτος οι θεσμοί προβλέπονται και λειτουργούν α) μαζικά, β) με κεντρική εξακίνωση και γ) με διάρκεια. Στην Τουρκοκρατία, όπως είναι προφανές, αυτό το μοντέλο δεν ισχύει. Δεν ήταν δυνατό να υπάρξουν αντικειμενοποιημένοι και γενικευμένοι θεσμοί, γι' αυτό και το ερώτημα αν υπήρξε Κρυφό Σχολειό ή όχι δεν έχει νόημα όπως διατυπώνεται.

Για παράδειγμα, το επιχείρημα «Κρυφό Σχολειό δεν υπήρξε διότι οι Οθωμανοί άφηναν ελεύθερη την παιδεία, και ιδού τόσα σχολεία για απόδειξη» υπονοεί μια τακτική εκ μέρους της αυτοκρατορίας συνεπή στο χώρο και ανθεκτική στον χρόνο. Αλλά τέτοια τακτική δεν θα ήταν δυνατό να υπάρξει ποτέ: θεωρητικά π.χ. οι υπόδουλοι Έλληνες είχαν θρησκευτική ελευθερία αλλά γνωρίζουμε πάμπολλες περιπτώσεις νεομαρτύρων (φυλακίσεων, βασανιστηρίων, θανάτων) καθαρά εξ αιτίας της πίστης τους. Απλούστατα διότι στο τότε χωροχρο-

νικό πλαίσιο δεν εφαρμόζονταν αφηρημένες και καθολικευμένες αρχές δικαίου όπως σήμερα, αλλά σε καθοριστικό βαθμό το τι συνέβαινε στην πράξη εξαρτάτο από τη βούληση και τις ορέξεις τοπικών παραγόντων εξουσίας, σε συνδυασμό με τις συγκυρίες.

Εξ άλλου πρέπει να συνεκτιμηθεί και ο παράγοντας χρόνος: τετρακόσια (σε ορισμένες περιοχές πεντακόσια) χρόνια δουλείας καθιστούν ανέφικτη κάθε γενικευτική διατύπωση. Με άλλα λόγια φυσικά και υπήρχαν ελεύθερα σχολεία επί Τουρκοκρατίας, όπως φυσικά και σε κάποιες περιοχές και για ορισμένα διαστήματα λειτουργούσαν σχολεία στα κρυφά, λόγω αποφάσεων ή τάσεων του επιτόπιου πασά ή μπέη.

Το συγκεκριμένο παράδειγμα, στο οποίο η απάντηση διαζωγραφίζεται με αποχρώσεις και ο αντίλογος κινείται ακόμη στην τροχιά του αρχικού αντιπάλου του, είναι ενδεικτικό. Στον δημόσιο λόγο, και μάλιστα σε συνθήκες αντιπαράθεσης, οι αποχρώσεις είναι ανεπιθύμητες. Τα αντιμαχόμενα μέρη προτιμούν ξεκάθαρες και μαζικοποιημένες εκδοχές. Ακόμη χειρότερα, τούς βολεύουν τα στερεότυπα. Στην πραγματικότητα ζητούν έναν τέτοιο αντίπαλο και οι δύο πλευρές, είναι ο όρος ύπαρξής τους. Χρειάζονται τα στερεότυπα του άλλου ώστε να αναπτύξουν αυτοί τα δικά τους.

Για να επανέλθουμε στο θέμα μας, το *θυμικό* στο παρελθόν είχε μονοσήμαντο περιεχόμενο. Είχε ταυτιστεί με στείρα ρητορική καύχηση για τους σπουδαίους ήρωες, ενθουσιασμό για τους αγώνες του έθνους, υποσχέσεις ανδρείας και αφοσίωσης, φόβο για τους κινδύνους που αντιμετωπίζει (αν και σχετικά κρυφό και ανομολόγητο, οι «πατριώτες» δεν πρέπει να δείχνουν ότι φοβούνται) κ.ο.κ. Το πολύτιμο αγαθό της συγκίνησης σπαταλήθηκε μόνο σε όσες μορφές ήταν στρατευμένες στη διαφύλαξη ενός φαντασιακού μεγαλείου. Για την ιδεολογία που αντιμάχεται όλα αυτά η «θεραπεία» ήταν ριζική: το συναίσθημα προσφέρεται για χειραγώγηση, άρα πρέπει να εξαλειφθεί. Και μαζί με αυτό θυσιάστηκε και το *empathy*, η ικανότητα να μπαίνεις στη θέση του άλλου: του μαθητή, του θύματος ανεξαρτήτως πλευράς κ.ο.κ.

Αλλά, όπως είχα υποστηρίξει προ καιρού σε επιφυλλίδα μου, το πρόβλημα δεν είναι το *θυμικό*.⁷ Υπάρχουν τρόποι να καλλιεργηθεί το *θυμικό*, απαραίτητο σε παιδιά και εφήβους, χωρίς να υπηρετείται μια συγκεκριμένη ιδεολογία. Αρκεί να βρεθούν θέληση και άνθρωποι αδέσμευτοι από ιδεολογίες, όσο αυτό είναι εφικτό ανθρωπίνως. Η γνωστή τυπολογία του Λόγου κατά τον Lacan αποβαίνει εδώ πολύτιμη.

Κατ' αρχήν έχουμε δύο είδη Λόγων, αμοιβαία συμπληρωματικά: του Κυρίου και της Υστερίας. Ο πρώτος, εκπροσωπώντας αυτόν που δήθεν γνωρίζει αλλά και έχει τη δύναμη, έρχεται να ισχυριστεί ότι δεν διαθέτει Έλλειψη. Ο δεύτερος αγωνιά μέχρι να βρεί τον πρώτο και όταν τον συναντήσει τον υποδέχεται ως σωτήρα, αφού σε αυτόν βρίσκει την πλήρωση της Έλλειψης από την αναγνώριση της οποίας υπέφερε. Στη νεοελληνική πραγματικότητα ο Λόγος του Κυρίου εκπροσωπείται από λαϊκιστές ηγέτες κάθε είδους, ενώ ο Λόγος της Υστερίας από τις μάζες εκείνες οι οποίες σχηματίζουν την ταυτότητά τους αμυντικά, στη βάση του φόβου, και ως ακόλουθοι των ηγετών.

ΘΕΜΑΤΑ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

Είναι φανερό πως ο Λόγος του Κυρίου στο ζήτημα της ιστοριογραφίας εκπροσωπήθηκε επάξια επί σειρά ετών από την κυρίαρχη εθνικιστική λογική η οποία χαρακτήριζε και τα σχολικά εγχειρίδια. Όπου συναντούσε την Έλλειψη (ανεπάρκεια ή αποτυχία) την πρόβαλλε αμέσως στον εχθρό ή γενικά στον άλλον, εξ ου και η ξενοφοβία αυτού του Λόγου. Από τη στιγμή, όμως, που μέσα από τις μεταπολιτευτικές διεργασίες ο Λόγος αυτός έχασε την καθεστωτική του δύναμη και επιρροή, μετέπεσε στον ομόλογό του, το Λόγο της Υστερίας, ο οποίος τώρα εμφανίζεται ως «αντιπολίτευση» ζητώντας επάνοδο της παιδείας στις «παλιές αξίες».

Τρίτος πόλος απέναντι στους δύο αυτούς Λόγους εμφανίζεται ο Λόγος της Γνώσης. Πρόκειται για τον Λόγο της συστηματοποιημένης γνώσης, όπως εκπροσωπείται από το σημερινό πανεπιστήμιο, ο οποίος ατενίζει με αρκετή αυτοπεποίθηση, πιθανόν και υπεροψία, τους προηγούμενους. Ενδιαφέρον φαίνεται το γεγονός ότι, με τα χαρακτηριστικά της συσσώρευσης και της διανοητικότητας, ο Λόγος της Γνώσης αντιστοιχεί (στο κλινικό επίπεδο) στην ψυχαναγκαστική νεύρωση, όπως ο Λόγος του Κυρίου αντιστοιχεί στην ψύχωση και στη διαστροφή. Είναι άραγε τυχαίο πως βασικός μηχανισμός της ψυχαναγκαστικής νεύρωσης είναι η *μόνωση* του συναισθήματος; Σ' αυτήν η *διάνοια υπερλειτουργεί* με σκοπό, μέσω του «θορύβου» και του αισθήματος «πλεονάσματος» που προκαλεί, να κατασιγάσει το άγχος της έλλειψης και του κενού, της μειονεξίας και της θλίψης, αλλά και γενικότερα τον πόνο που γεννιέται από τον συναισθηματικό κόσμο.

Η *μόνωση* του θυμικού κατά τη γραφή ενός ιστορικού εγχειριδίου προσφέρει σε συγγραφείς τέτοιας ιδεολογίας την ικανοποίηση ότι δεν ενεργούν πατερναλιστικά προς τους μαθητές. Αλλά, όπως είδαμε αυτό προέρχεται από μια μονόπλευρη αποτίμηση του συναισθηματικού στοιχείου στον δημόσιο λόγο, η οποία τον κατέστησε συνώνυμο της δημαγωγίας. Ας σημειωθεί δε ότι στο εσωτερικό ενός χώρου που καλλιεργεί τον Λόγο της Γνώσης ενδέχεται να ανθούν οι προηγούμενοι δύο στο πεδίο των διαπροσωπικών σχέσεων: ένας ηγέτης επιστημονικού χώρου ενδέχεται να είναι επιρρεπής στο Λόγο του Κυρίου και ένας μαθητής του στον Λόγο της Υστερίας κ.ο.κ.

Η συγγραφική ομάδα λοιπόν προσπάθησε να αντικρούσει το ιστορικό βάρος της παραδοσιακής λογικής (του Λόγου του Κυρίου) και τις λαϊκιστικές πιέσεις της μετάλλαξης του (το Λόγο της Υστερίας) προσφεύγοντας στον Λόγο της Γνώσης. Στην πραγματικότητα, όπως γίνεται φανερό και από την απλή ανάγνωση του βιβλίου, δεν έκανε τίποτε άλλο παρά να αναδείξει την *τεχνοκρατική* ατμόσφαιρα αυτού του Λόγου: μάλιστα, το επιβεβαίωσε και με επανειλημμένες δηλώσεις της των οποίων το νόημα ήταν «να αφήσετε εμάς τους ειδικούς να το χειριστούμε, επιτέλους δεν μπορεί να μιλά ο καθένας για επιστημονικά ζητήματα» κ.τ.λ.

Τα πράγματα θα ήταν απελπιστικά αν δεν υπήρχε η δυνατότητα του τέταρτου Λόγου, του *Αναλυτή* (που, αν η θεωρία των τεσσάρων Λόγων είχε επινοηθεί από μη ψυχαναλυτή, θα ονομαζόταν Λόγος της *Αλήθειας*). Εδώ έχουμε πάλι γνώση αλλά υπό άλλους όρους: «στόν Λόγο του Ψυχαναλυτή η γνώση

βρίσκεται στον τόπο της Αλήθειας: η αλήθεια λειτουργεί ως γνώση»,⁹ όχι ως ψυχαναγκαστική συσσώρευση και κατοχή. Ο Λόγος του Αναλυτή, πέρα από το κλινικό πλαίσιο, βρίσκει ενσάρκώσεις του στον σωκρατικό διάλογο, στα αποφθέγματα και τις συζητήσεις των μοναχών του γεροντικού, και εν γένει στη σοφία εκείνη που δεν επιβάλλει την αλήθεια ούτε την «ανακαλύπτει» για λογαριασμό του άλλου, αλλά τον βοηθά να την ανακαλύψει εντός του ως αλήθεια της επιθυμίας του. Αυτό το επιτυγχάνει με κάποιο είδος «αυταπάρνησης»: «Είναι ο μόνος που δεν λαμβάνει τον εαυτό του για αλήθεια».⁹

«Η αντικατάσταση του Λόγου του Κυρίου από τον Λόγο της Γνώσης αποτελεί ιδιαίτερα το κύριο χαρακτηριστικό της νεωτερικότητας».¹⁰ Αυτό έχει ως συνέπεια ο Λόγος της Γνώσης να αναλαμβάνει ανεπίγνωστα δράσεις του Λόγου του Κυρίου: «Πάντοτε υπάρχει ο κίνδυνος η γνώση, με τα σημαίνοντά της του Κυρίου, να γίνει ο σκοπός και τα ανθρώπινα υποκείμενα να γίνουν τα μέσα που θα τον υπηρετήσουν, αντί για το αντίθετο. Ο Λόγος του Πανεπιστημίου είναι κατά κάποιο τρόπο υποτελής στον Λόγο του Κυρίου. Όσο καταστέλλεται ο τελευταίος ως απερίφραστος νόμος και διακυβέρνηση, τόσο το πανεπιστήμιο γίνεται αβατάρ (: κλίμακα) για τον Λόγο του Κυρίου. Όσο περισσότερο εκθέτει κάποιος τα σημαίνοντα του κυρίου που υπόκεινται του λόγου αυτού και συγκροτούν την αλήθειά του, τόσο ο λόγος αυτός χάνει την ικανότητά του να ασκεί την υπνωτιστική του δύναμη».¹¹

Συνεπώς η λοιδωρία των προνεοτερικών δεινών της εξουσίας από τους διαφωτιστές χρειάζεται να συνοδεύεται από πολλή προσοχή και εγρήγορση προκειμένου να μην αντικαταστήσουν τον καταργούμενο Λόγο της εξουσίας από τον δικό τους (ιδιαίτερα μάλιστα αν είναι πανεπιστημιακοί). Αντίθετα, πρέπει να καταβάλλουν ξεχωριστή και συνεχή μέριμνα ώστε ο Λόγος τους να υποδεκνεί τον προορισμό του, δηλαδή τον Λόγο του Αναλυτή-Αλήθειας. Έστω και αν μοίρα του τελευταίου είναι να παραμένει φευγαλέο επίτευγμα και ιδανικό όριο. Πράγματι, δεν είναι δυνατό να εγκαθιδρυθεί μόνιμα και η κοινωνία μας δεν διαθέτει ακόμη θεσμικές δυνατότητες ανάδειξής του. Με θεολογικούς όρους θα λέγαμε ότι συμμετέχει στο δυνητικό χαρακτήρα της εσχατολογίας, στην ισορροπία εμμένειας και υπέρβασης, στο «ήδη και όχι ακόμη» του Φλωρόφσκου.

Ποια η σχέση των Λόγων, λοιπόν, με τη ιδεολογία, για να επιστρέψουμε; «Η κάλυψη της έλλειψης δεν είναι η ιδεολογία, αλλά προηγείται αυτής. Η ιδεολογία εμφανίζεται (στο λανθάνον στοιχείο της) όταν οι Λόγοι συνοδεύονται (κατά κανόνα) από *ταυτιστικά φαινόμενα* μέσα σε μια ομάδα υποκειμένων. Δηλαδή τα άτομα που μιλούν (και πράττουν) ένα συγκεκριμένο Λόγο (π.χ. τον Λόγο του Κυρίου) συγκροτούν και μια ομάδα μέσα στην οποία ταυτίζονται φαντασιακά ανάμεσά τους. Η *φαντασιακή* αυτή *ταύτιση* παράγει τον «ιδεολογικό λόγο» εν γένει, και τη ιδεολογία ειδικότερα».¹² Χρειάζεται εδώ να προσθέσουμε ότι αυτό συμβαίνει στον καθένα από τους τρεις Λόγους πλὴν του τελευταίου.

Οι ομάδες αυτές δεν είναι ανάγκη να έχουν ιδρυθεί, δεν είναι απαραίτητο να υπάρχουν ως φυσικά σχήματα. Ενδέχεται να λειτουργούν στο φαντασιακό των μελών, δίνοντάς τους

ΘΕΜΑΤΑ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

τον χαρακτήρα παράταξης, η οποία έχει εχθρούς. Τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας είμαστε μάρτυρες μιας τέτοιας παραταξιακής διαμάχης, με αντιπάλους την παραδοσιακή εκκλησιαστική εξύμνηση της εθνικής ταυτότητας και την υπεράσπιση μιας πολιτισμικά άχρωμης συντηγόριας ενός πατριωτισμού του συντάγματος.

Επειδή έχω εκφραστεί πολλαπλώς για την πρώτη δεν θα επιμείνω εδώ.¹³ Θα χρειαστεί όμως ένα σύντομο σχόλιο για τη δεύτερη πλευρά. Ο μονόπλευρος υπερτονισμός της ταυτότητας δικαίου οδηγεί εύκολα σε πολιτισμικό αποχρωματισμό, στοιχείο που διευκολύνει την επιβολή αλλοτριωτικών πρακτικών αφού μειώνει τις ηθικές αντιστάσεις. Εν τω μεταξύ οι όροι του «πολέμου» έχουν αλλάξει και η πλευρά ετούτη εμφανίζεται αναχρονιστική.

Αυτό που δεν επισημαίνεται επαρκώς στην εποχή μας είναι πως οι σημερινοί μηχανισμοί αλλοτρίωσης απευθύνονται κυρίως στο ασυνείδητο και τις αισθήσεις (μέσω της διαφήμισης και της εικόνας εν γένει), κάτι το οποίο ο ορθός λόγος δεν είναι προετοιμασμένος να αντιμετωπίσει, όπως δεν είναι δυνατό να αντιμετωπιστεί ένας βιολογικός πόλεμος με τουφέκια. Με λίγα λόγια, η κοινωνία των πολιτών δεν είναι από μόνη της σε θέση να αποτρέψει τον εκφυλισμό του ανθρώπου. Πέρα από τις δικές της αξίες χρειάζονται και οι αξίες του πολιτισμού ως αντίδοτο. Οι δε περί της αναγκαιότητας (για μερικούς και παντοδυναμίας) του ορθού λόγου επισημάνσεις λησμονούν πως η λεηλασία του θυμικού και της επιθυμίας από την κοινωνία του θεάματος επιβάλλει νέες στρατηγικές διαχείρισης του συναισθήματος, πάντως όχι τον αποκλεισμό του. Η σημερινή πρόωρη και κατακλυσμική επαφή των παιδιών και των εφήβων με την τηλεόραση και τα βιντεοπαιχνίδια δεν υπονομεύει μόνο την έλξη προς την ιστορική μελέτη ή κάποια συγκεκριμένα περιεχόμενα της ιστορίας, αλλά την ίδια την ιστορική-χρονική αντίληψη του εαυτού.

Συνεπώς η ιδεολογική πλευρά την οποία εκπροσωπεί η συγγραφική ομάδα ίσως θα ήταν σκόπιμο, αντί να έλθει σε κάθετη ρήξη με την «πάλαι ποτέ» ακμάσασα παραδοσιακή αντίληψη (κάτι που αναπόφευκτα οξύνει και τη δική της ιδεολογικοποίηση, έστω και παρά τη θέλησή της), να διερευνήσει τους τρόπους με τους οποίους θα ήταν δυνατό να αξιοποιηθεί θετικά στοιχεία της άλλης. Με τον τρόπο αυτό θα βοηθούσε τον παραδοσιακό λόγο να αποκαθαρωθεί, ενώ θα συνέβαλλε, τόσο στην δική της προφύλαξη από την ψευδή συνείδηση της ιδεολογίας, όσο και στην αποφυγή της συνθηκολόγησης με τον Λόγο της Γνώσης ή, χειρότερα, με τον Λόγο του Κυρίου (όταν ερωτοτροπεί με την ιδέα να γίνει κρατική ιδεολογία).

Σε καιρούς που (πολύ ορθά) διοργανώνονται συνέδρια με θέμα τη σχέση συναισθημάτων και ιστορίας, στα οποία μάλιστα συμμετέχουν ενεργά ιστορικοί ομόφρονες της συγγραφικής ομάδας, ακούγεται παράλογο να αφυδατώνονται τα σχολικά βιβλία από το συναίσθημα (και τα ιστορικά πρόσωπα, αυτά πάνε μαζί). Μια κακή έως καταστροφική χρήση του βέβαια οδηγεί στην εξάλειψη του ως εύκολη λύση το δύσκολο αλλά και το ζητούμενο είναι να παραμείνει το θυμικό μέσα σε μια άλλη προοπτική και σε ένα διαφορετικό ήθος.

Συμφωνώντας με τους Θάνο Λίποβατς και Νίκο Δεμερτζή ότι με κανένα τρόπο δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζουμε αφ' υψηλού και αλαζονικά την ερωτοτροπία των μαζών με τους σύγχρονους Λόγους της Υστερίας (εθνικισμό, φανατισμό, φονταμενταλισμό κ.ά.), αντιγράφω το συμπέρασμά τους: «Η ψυχαναλυτική άποψη εμμένει στο αίτημα της αποστασιοποίησης από τις ιδεολογίες, χωρίς όμως να επιδιώκει την κατά μέτωπο απόρριψή τους. Κάτι τέτοιο θα καλλιεργούσε τη αυταπάτη ότι «υπάρχει» κάτι το «αυθεντικό» που θα έπρεπε να τίθεται ως στόχος». Αντίθετα, υιοθετώντας μια στάση «ουτοπικού ρεαλισμού» εκείνο που επιδιώκει είναι να καταδεικνύει σε κάθε περίπτωση την έλλειψη γύρω από την οποία δομούνται οι ιδεολογίες και ο ιδεολογικός Λόγος εν γένει».¹⁴

Θα αποτελούσε σημαντικό και υψηλό στόχο της παιδείας να ήταν σε θέση, παράλληλα με τις ευεργετικές συνέπειες της ιδεολογίας, να καταδεικνύει τις ατέλειές της και τα δυνητικά καταστροφικά της αποτελέσματα. Χωρίς την αυτεπίγνωση αυτή η ελληνική κοινωνία είναι καταδικασμένη να μασιζείται από ασύμπτωτους λόγους, ενώ πάνω από την παιδεία θα πλανώνται τρία φαντάσματα: οι Λόγοι του Κυρίου (η εκάστοτε κρατική ιδεολογία), της Υστερίας (ο φανατισμός των μαζών), και της Γνώσης (η τεχνοκρατία της ιστοριογραφίας). Με μεγάλη απούσα την Αλήθεια.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Jürgen Habermas, *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, Πόλις, 2003, σ. 111.
- 2 Χάρη Εξερτζόγλου, «Ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από την Ελλάδα; Σκέψεις γύρω από τη διαμάχη για το εγχειρίδιο ιστορίας της στæ δημοτικού», *Σύγχρονα θέματα*, τ. 97, 2007, σ. 8-11.
- 3 Βασιλείου Θερμού, «Η εξιδανίκευση των αγίων ως αναίρεση του εκκλησιαστικού φρονήματος καί ήθους», *Σύναξη*, τ. 102, 2007, σ. 53-61.
- 4 Τάσου Λειβαδίτη, «Διαπιστώσεις», *Ο τυφλός με τον λύχνο*, Κέδρος, 2004, σ. 95.
- 5 Ernest Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια, 1992, σ. 15.
- 6 Θάνου Λίποβατς, Νίκου Δεμερτζή, *Δοκίμιο για την ιδεολογία*, Οδυσσεάς, 1994, σ. 142.
- 7 Βασιλείου Θερμού, «Πώς ο εθνικισμός υποσκάπτει και την Εκκλησία και το έθνος», *Βήμα-Νέες Εποχές*, 26-11-2006.
- 8 Θάνου Λίποβατς *Οι περιπέτειες του Λόγου*, Έρασμος, 1987, σ. 50.
- 9 Alexandre Leupin, *Lacan today: psychoanalysis, science, religion*. Other Press, 2004, σ. 80.
- 10 Θάνου Λίποβατς, Νίκου Δεμερτζή, *ό.π.*, σ. 80. Βέβαια δεν έχει πάψει ο Λόγος του Κυρίου να ασκεί γοητεία στους επιστήμονες και διανοούμενους, γι' αυτό άλλωστε και η ευκολία με την οποία σήμερα εξαγοράζεται η σιωπή τους, όπως έχει επισημανθεί.
- 11 Mark Bracher, *Lacan, discourse, and social change: a psychoanalytic cultural criticism*. Cornell University Press, 1993, σ. 59.
- 12 Θάνου Λίποβατς, Νίκου Δεμερτζή, *ό.π.*, σ. 79-80. Οι εμφάσεις είναι του πρωτοτύπου.
- 13 Για εκτενέστερη έκθεση των απόψεών μου πάνω στο φαινόμενο του εθνικισμού και του φονταμενταλισμού, καθώς και άλλες κριτικές κοινωνικές επισημάνσεις βλ. το βιβλίο μου *Οι δικοί μου οι ξένοι*, Εν πλω, 2003.
- 14 Θάνου Λίποβατς, Νίκου Δεμερτζή, *ό.π.*, σ. 174. Η έμφαση είναι του πρωτοτύπου.